

FASCISM ȘI COMUNISM ÎN ROMÂNIA POSTCOMUNISTĂ

Dimitrie Gusti și evitarea capcanei fasciste (Dimitrie Gusti and the avoidance of the fascist trap)

Antonio MOMOC

Abstract. *Similar to the intellectuals of his generation, Dimitrie Gusti has encountered the fascist trap within his life history since the 1920s when Benito Mussolini took over the power in Italy. However, Gusti avoided slipping into this trap ever in his life. Certainly, it is a well-known fact that some members of the Sociological School of Bucharest have become legionaries, while others fancied the communist or fascist movement. The fundamental feature of the Sociological School was that it allowed all the young intellectuals – legionaries, socialists, nationalists or Europeanists – to cooperate within the research teams as long as they were preoccupied by the Sociology of the Nation and the Monography of the Romanian villages.*

In this study I intend to demonstrate that Gusti provided the diligent young people with a scientific alternative, while they were tempted by the political extremes of that time: communism or fascism. I shall prove that Gusti has never proposed or supported a fascist model of development, even though the Romanian sociologist declared that he was impressed by Mussolini's fascist movement. On the contrary, Gusti has permanently promoted the raise of the Romanian nation based on the model proposed by philosopher Saint Simon, according to whom the scholars have the mission to stimulate local communities, or to influence public policies.

I used the method of representative biography, as well as the oral history interviews conducted by professor Zoltán Rostás with people who participated at the monographic campaigns coordinated by Gusti in 1925-1931 and during 1935-1943. The analysis reflects that Gusti's School and the members who remained faithful to his sociological conception rather competed with the Legionary Movement. Being close to the regime of Karl II, Gusti's School envisioned a Social Monarchy for the second part of the 1930s, being focused on uplifting the living level of the many, of the Romanian peasants.

Keywords: *fascism, Legionary Movement, The Sociological School of Bucharest, oral history, political traps*

Introducere

Lui Dimitrie Gusti i s-a reproșat fie că ar fi fost carlist din oportunism¹, că și-ar fi urmărit „utopica ambiție de a căpăta prin sociologie acces la putere”², fie că prin „sistemul său sociologic necritic” și prin cercetările monografice la sate ar fi fundamentat fascismul politic românesc³. Cu obiectivul de a verifica aceste afirmații cred, la fel ca sociologul Zoltán Rostás, că înainte de a pune etichete este necesar ca analiza comportamentului oricărui intelectual sau personalitate publică, inclusiv a lui Gusti, să se efectueze prin analiza spuselor și „acțiunilor efective ale lui din acea perioadă și nu a declarațiilor sale ulterioare sau a interpretărilor făcute pe baza acestor declarații”⁴.

Asumând opinia teoreticianului Daniel Șandru, constat că o bună parte dintre „cei mai importanți intelectuali din interbelic au girat și au justificat atitudinile și deciziile politice de factură totalitară. [...] În spațiul românesc, intelectualii marcantți nu au fost doar simpli prizonieri ai fantasmelor totalitare – fie că avem în vedere nazismul, fie că ne referim la bolșevism –, ci au participat activ, prin scrierile și discursurile lor publice, la promovarea acestor veritabile «religii politice». [...] Acești intelectuali publici au fost adepți ai populismului de factură fascistă, s-au înregimentat într-o mișcare me-

sianică al cărei scop era abolirea democrației parlamentare și au influențat mersul timpului în care trăiau. [...] În interbelic [...] vocile importante pot fi înscrise cu succes în «corul» european al susținătorilor celor două tipuri de populism ce se manifestă în epocă, anume fascismul și comunismul. Pe de altă parte, puțini intelectuali sesizează iluzia celor două viziuni ideologice, menținându-și opțiunea pentru democrație”⁵.

Impresionați de originalitatea acestor „religii politice”, mulți intelectuali au căzut în capcana fascismului sau a comunismului. Au fost și câțiva care au sesizat populismul așa-numitelor soluții totalitare. Aceștia din urmă au invocat „responsabilitatea cărturarilor”: „Cărturarul e supus măsurii viitorului. Îndrumător fiind, el e judecat abia de urmași. Care pot vedea dacă a fost un simplu interpret sau un profet adevărat sau mincinos, ori un antreprenor literar”⁶, scria Anton Golopenția în 1937⁷.

În acest studiu, folosind rezultatele istoriei orale și metoda biografiei reprezentative, voi arăta că în vreme ce unii intelectuali publici interbelici au justificat inclusiv violența și caracterul anti-politic al ideologiei totalitare – după expresia lui Șandru – alții au preferat atitudini moderate, democratice, ba mai mult, au atras atenția asupra riscurilor totalitarismului, așa cum este cazul lui Gusti în 1920 în

legătura cu bolșevismul⁸, sau al lui Petre Andrei în 1927 în legătură cu fascismul⁹.

Am demonstrat cu alt prilej¹⁰ că doctrina lui Gusti a fost una monarhică și că nu fost nevoie ca Prințul Carol al II-lea să ajungă la tronul României pentru ca Gusti să devină regalist. În 1915 Gusti a publicat *Sociologia războiului* cu o dedicație pentru Carol I, „cel dintâi Mare rege sub a cărui domnie s-a făurit România de astăzi”¹¹.

Atitudinea lui Gusti față de Monarhie nu a fost determinată de un anumit context, dovadă că în anii '20, în discursurile sale, el exprima susținerea pentru Dinastie: „Apostolatul Regelui Carol a creat tradiție. Să mulțumim destinului că cel dintâi factor de întărire și propășire națională, la noi, a fost, este și rămâne Dinastia”¹².

După ce studiasse la începutul secolului XX în Germania autoritară a lui Wilhelm al II-lea, Gusti își exprima în anii '20 simpatia pentru o Dinastie de origine germană și încrederea sa în misiunea modernizatoare a Prințului moștenitor. Monarhia reprezenta pentru Gusti terenul fertil pentru ridicarea națiunii române alcătuită în cea mai mare parte a ei din țărani.

Dinastia este pentru monarhiști axa în jurul căreia elementele națiunii s-au mișcat de-a lungul istoriei: cultura, biserica, familia, comunitatea. Monarhia simboliza regimul unității, al tradiției și al ordinii politice¹³.

În anii '30 Gusti va fi consecvent cu convingerea sa că Regele joacă un rol istoric de protector al clasei

de jos, al țăranilor nevoiași. Pentru sociologii care vor rămâne fideli Școlii Monografice, Carol al II-lea avea să fie Regele țăranilor pentru că Monarhia chema țăranimea de partea ei și pentru că Dinastia se putea sprijini pe țăranimea română. La un Congres al Căminelor Culturale din 1938, din poziția de director al Fundațiilor Culturale, Gusti mărturisea susținerea sa pentru Monarhia socială și pentru Dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen:

„Satul românesc a pornit pe toate drumurile încoace ca să poată să stea astăzi prin mii și mii de fruntași ai lui, zid în jurul *Regelui Țăranilor*. El vine ca o întrupare însăși a Țării cu graiul, cu portul, cu jocul, cu cântecul și cu sufletul făurit în timp de veacuri ca să-și arate credința și iubirea. [...] Venim în fiecare an înaintea Marelui nostru Comandant, ca să îi arătăm că suntem plini de aceeași credință și putere și să ne legăm solemn a fi oricând gata la datorie. Noi, oștirea culturală a Maiestății Sale Regelui la sate, trimеșii a peste două mii de cămine culturale, cu peste două milioane de săteni, să strigăm de aici ca să ne audă întreaga țară: Trăiască *Regele Țăranilor și al satelor românești*”¹⁴.

După revenirea în țară și proclamarea sa ca Rege, Carol al II-lea a primit președinția de onoare a Institutului Social Român (ISR) al lui Gusti. Țărăniștii cu care Gusti era în relații bune sprijiniseră restaurația lui Carol. În 1932 președintele ISR, Dimitrie Gusti, a acceptat propunerea de a intra în Guvernul țăranist al lui Alexandru Vaida-Voievod ca Ministru al Instrucției, Cultelor și

Artelor. După ce a ieșit din Minister, la sfârșitul anului 1933, Carol I-a numit Președinte activ, director general al Fundațiilor Culturale Regale, poziție din care Gusti a coordonat acțiunea culturală a echipelor care au intervenit în rural în sensul „ridicării satelor” în plan economic, sanitar, moral. Echipele regale studențești mergeau în diverse regiuni ale țării în ideea asistării și ajutorării țăranilor în domenii ca agricultura, sănătatea, construcții sau activități culturale.

În 2012 scriam că Gusti a ocupat „ca tehnocrat, funcția de ministru (1932-1933) în guverne dominate de Partidul Național Țărănesc”¹⁵. Dar analize recente relevă că Gusti participase „nemijlocit la campania electorală. [...] Nu a fost deloc neutru, ci a intrat în lupta electorală în județul Ilfov alături de lideri țărăniști redevabili, ca Ion Mihalache și Virgil Madgearu, ei candidând pentru Cameră, Gusti la Senat” (vezi cotidianul *Universul*, nr. 183, miercuri 6 iulie 1932, p. 7). În această calitate, pe lângă publicitate pentru activitatea ministerială, a procedat la fel ca alți candidați, a ținut discursuri electorale, a participat la manifestări stradale”¹⁶.

Din analiza campaniei electorale din 1932 Zoltán Rostás deslușește „atașamentul lui Gusti față de politica țărănistă și faptul că în această nouă postură nu și-a schimbat stilul de acțiune și argumentare pe care le-a practicat la adunările suprapartinice de la Institutul Social Român. După un an de guvernare dezastruoasă a unui guvern asumat de tehnicieni ai lui Iorga, după ce

presa a înfierat acest tip de guvernare, prestigiul miniștrilor și guvernelor de tehnicieni a scăzut vertiginos, astfel că cea mai mare gafă a lui Gusti ar fi fost să se angajeze în bătălia electorală ca tehnician.[...] Alegerile au fost câștigate de PNT, iar Gusti a ocupat un fotoliu de senator al puterii țărăniște pe lângă cel de ministru. Activismul lui nu a devenit mai cumpătat după terminarea campaniei electorale, ba dimpotrivă”¹⁷.

Deși mărturisește că nu a identificat în istoria PNT documente precum carnetul de membru de partid al lui Gusti, Rostás aduce suficiente argumente în sensul afilierei lui Gusti la linia ideologică a partidului țărănesc – atașament pe care îl menționează și istoricul Lucian Boia¹⁸ –, precum și în favoarea ideii că Gusti „trăda un comportament de membru de partid”. Fapt care, adaugă Rostás, explică ocuparea de către Gusti a unor funcții de conducere la Casa Autonomă a Monopolurilor Statului, la Oficiul Național al Cooperăției, la Societatea de Radiodifuziune, imediat după ce țărăniștii ajung la putere. Pentru Rostás, Gusti a fost promovât în guvernul țărănist nu doar datorită prestigiului său de tehnocrat, ci și pentru că era țărănist.

Apropiat și susținător al Monarhiei sociale a lui Carol al II-lea, țărănist prin ideile și legăturile sale cu membrii PNT ca Virgil Madgearu sau Vaida-Voievod, prin implicarea sa în guvernările țărăniște, Dimitrie Gusti este un moderat. Voi arăta că într-o epocă a tentațiilor extremismelor, a cap-

canelor populismului de stânga sau de dreapta, sociologul Gusti propune un sistem de cercetare și de acțiune prin care se delimitează atât de totalitarismul fascist, cât și de cel comunist.

Metoda de cercetare

Biografia reprezentativă este metoda de cercetare care reconstituie biografia lui Dimitrie Gusti și a principalilor săi colaboratori urmărind viața acestor intelectuali, atenția cercetătorului orientându-se pe contextele sociale formative. Pentru a inventaria orientările politice ale colaboratorilor lui Gusti am analizat opiniile așa cum au fost declarate în publicistica vremii și în documente personale devenite publice: jurnale, corespondență, amintiri, convorbiri de istorie orală.

Am făcut apel la interviurile de istorie orală realizate de profesorul Rostás cu H. H. Stahl și cu alți intelectuali care au luat parte la campaniile monografice la sate între 1925 și 1931: Goicea Mare (Dolj, 1925), Rușetu (Brăila, 1926), Nerej (Vrancea, 1927), Fundul-Moldovei (Bucovina, 1928), Drăguș (Făgăraș, Bucovina, 1929), Runcu (Gorj, 1930), Cornova (Orhei, Basarabia, 1931). Dar și cu cei care au participat la a doua serie de campanii monografice desfășurate în satele Șanț (Năsăud, 1935 și 1936), Drăguș (Țara Făgărașului), Nerej (Țara Vrancei), Plasa Dâmbovnic (1939), dincolo de râul Bug (1943). Interviurile au fost realizate de Rostás în anii '80 ai comunismului ceaușist și

recent au putut vedea lumina tiparului¹⁹.

Istoria orală este o metodă de cercetare calitativă care permite colectarea unor informații despre esența subiectivă a întregii vieți a unei persoane. Istoriile orale „sunt povestiri sau rememorări ale unor evenimente istorice, iar informațiile sunt de obicei culese prin interviuri înregistrate și apoi transcrise”²⁰. Subiectul interviurilor istoriilor orale îl poate constitui orice aspect care ține de experiențe și amintiri despre evenimente precum războaie, revoluții, dezastre naturale sau alte evenimente recente.

Una din limitele istoriei orale este aceea că produsul științific include pozițiile subiective ale cercetătorului și ale subiectului interviuat, ambele putând afecta documentul social creat prin această întâlnire. Zoltán Rostás a încrucișat sursele și realizat în anii '80 interviuri de istorie orală cu H. H. Stahl, Ernest Bernea, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Mihai Pop, Gheorghe Retegan, Octavian Neamțu și alți participanți la campaniile monografice din anii '20-'30 cărora le-a cerut să povestească experiența lor invocând contextul social și politic în care „monografiștii au ieșit pe teren, l-au urmat pe Gusti în construirea unei noi sociologii, tineri care căutau altceva, mulți dintre ei alunecând în mișcări extremiste, de dreapta sau de stânga”²¹.

Institutul Social Român și „entuziamsul” lui Gusti pentru partidul fascist al lui Mussolini

După ce a transformat în 1921 Asociația sa pentru Studiul și Reforma Socială în Institutul Social Român, Gusti a organizat seria de conferințe publice despre proiectul liberal de Constituție și despre *Doctrinile partidelor*²².

În 1922, în prelegerea sa de la ISR, Gusti a analizat fascismul italian pe care l-a definit ca fiind un „experiment sugestiv al laboratorului politic al epocii”, un partid de proporții și de succes. Gusti atrăgea atenția asupra programului politic al acestui nou venit pe scena politică italiană pe care mulți contemporani se mulțumeau a-l minimaliza la a fi o „mișcare avântat nebuloasă și sentimentală”²³.

Nimeni altcineva dintre speakerii de la ISR nu s-a raportat cu acel prilej la fascism, poate și pentru că, așa cum observă Mihai Chioveanu, în acei ani fascismul era perceput ca un fenomen exclusiv italian²⁴. La sfârșitul anului 1920 fascismul devenea în Italia o mișcare de masă, iar doi ani mai târziu Mussolini era șeful guvernului²⁵. Fascismul românesc nu se născuse încă: Liga Apărării Național Creștine a lui A. C. Cuza se va constitui abia în 1923 ca o reacție la noua Constituție care va acorda dreptul evreilor la cetățenia română, iar Legiunea Arhanghelului Mihail a lui Corneliu Zelea Codreanu va apărea în 1927.

Gusti descria în 1922 fascismul italian ca pe o formă de socialism național, cu un program fundamentat pe ideea de reconstrucție națională și ca „iubirea aprinsă de patrie”, capabil să atragă în rândurile sale reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale pe care îi organizează militar împotriva autorității statului liberal care se dovedea incapabil a se impune invaziei misticismului social venit din Rusia.

Deși în prelegerea sa despre partide Gusti sublinia semnificația, la acea dată, în anul preluării puterii de către Mussolini, acestui experiment politic destul de inedit, așa cum am remarcat și cu alte prilejuri, Gusti nu a introdus niciodată după această prelegere în sistemul său Sociologie, Politică, Etică, în opera sau în acțiunile sale doctrina fascistă²⁶.

În prelegerea sa de la ISR Gusti propunea o clasificare a partidelor politice. Sociologul identifica două tipuri de partide: *partidele cu program și partidele oportuniste*. În definiția lui Gusti partidul fascist italian intra în categoria partidului cu program fundamentat pe o anumită ideologie, pe un program politic și în acest mod explica el și entuziasmul popular în legătură cu formațiunea lui Mussolini. Aceasta a fost, de altfel, singura remarcă publică a lui Gusti despre fascismul italian.

A fost suficient să reiau acest citat din prelegerea lui Gusti din 1922 în revista *Les Études Sociales*²⁷ pentru ca sociologului român să i se reproșeze de către cercetătoarea

Rose-Marie Lagrave *adeziunea sa relativă la fascismul românesc emergent, perceput ca o nouă ofertă politică printre altele*: „Cette absence de fonction critique de la sociologie chez Gusti, qui entérine la réalité telle qu'elle est plutôt que de procéder à sa déconstruction est l'un des éléments qui peut rendre compte de sa relativ adhésion au fascisme roumain émergeant, perçu comme une nouvelle offre politique comme les autres ...”²⁸.

Este adevărat că o serie de intelectuali precum Nae Ionescu, Nichifor Crainic sau Mihail Manoilescu împărtășeau simpatia pentru fascismul italian a prințului Carol²⁹. Dar Dimitrie Gusti nu s-a numărat printre aceștia. Fapt remarcat și de cercetătorul Florin Țurcanu: „Il est, toutefois, difficile de considérer «l'école» de Gusti, comme le fait Rose-Marie Lagrave, «une des matrices de la version roumaine du fascisme». La version roumaine du fascisme porte un nom: *La Légion de l'Archange Michel*, fondée en 1927 et mieux connue comme la *Garde de Fer* – mouvement antisystème dont le farouche et sanglant volontarisme «régénérateur» est d'ordre éthique et mystique-orthodoxe. Gusti fut toujours un homme de l'«establishment» politique et intellectuel roumain même lorsque celui-ci choisit, en s'installant dans le régime du roidictateur Charles II, d'adopter certaines apparences du style «dynamique» du fascisme international”³⁰.

Despre sistemul gustian Sociologie, Politică, Etică și Sociologia militans

Revenit în țară de la studiile din Germania și Franța, Dimitrie Gusti propune un proiect ambițios de modernizare pentru societatea românească eminentă rurală: o sociologie militantă, cercetarea monografică a tuturor satelor și orașelor și dezvoltarea comunitară cu implicarea oamenilor de știință³¹. La baza acestui proiect se afla sistemul său de gândire, Sociologie, Politică, Etică conform căruia decizia politică profesionistă trebuie fundamentată științific.

Cercetarea totală a societății românești, respectiv monografia celor 15 mii de sate și 172 de orașe, a fost o utopie, dar una „fertilă”. Sociologul Dumitru Sandu observă că monografia a fost „o utopie necesară și fertilă (spre deosebire de o altă utopie, cea a Serviciului social obligatoriu). A fost necesară din cel puțin două motive: pentru că cercetarea empirică rurală nu avea în anii '20-'30 nicio tradiție de structurare științifică, de confruntare a ideilor metodologice și teoretice cu faptele. Accentuând pe observarea sociologică și pe caracterul sistematic al cunoașterii, Gusti a pus bazele unei sociologii întemeiată pe fapte și metodă”³².

Antropologul Vintilă Mihăilescu observă și el că proiectul de modernizare al Școlii Gusti se situează între modelul civilizației franceze și cel al culturii germane: „Cu o

burghezie firavă, adesea majoritar alogenă, România a fost și a rămas cea mai compactă societate rurală și agrară din Europa. Cu (această situație socială n.n.), a trebuit să croim o națiune modernă. Modelul a fost civilizația franceză, mijlocul a fost însă cultura germană. Ceea ce a rezultat a fost o construcție culturală a națiunii, care își găsea sursa și legitimitatea în cultura populară, adică țărănească. Adică ceea ce numim astăzi o națiune etnică, după «model german», diametral opusă națiunii civile de rit francez. Chiar și pentru Gusti, națiunea nu era decât cea mai cuprinzătoare «comunitate», nu o asociere de indivizi liberi. Problema a fost – și rămâne – una structurală: supraevaluarea culturii țaranului român și subevaluarea ponderii societății țărănești. Țaranului i s-a construit mai degrabă un muzeu decât o politică – iar politicile au fost mai degrabă reactive, într-o societate care a cunoscut practic ultima mare revoltă țărănească din Europa. Căci gustienii au studiat societatea țărănească [...] pentru a o schimba în cunoștință de cauză”³³.

Gusti a trăit la Berlin în 1899-1900 și la Leipzig între 1900-1904. A mers iarăși la Berlin între 1905-1909 și a studiat cu psihologul Wundt. A plecat apoi la Paris pentru a studia cu Émile Durkheim între 1909-1910 și, după ce se întoarce în țară, sub îngrijirea lui apare *Regulile metodei sociologice* a lui Durkheim și lucrările filosofului Saint-Simon.

La ocuparea Catedrei de Istorie a Filosofiei Grecești, Etică și

Sociologie de la Universitatea din Iași, Gusti a deschis în 1910 lecția inaugurală a *Cursului de istorie a filosofiei grecești, etică și sociologie* cu un „adevărat manifest intelectual în care-și expune succesiv sistemul, metoda și ambițiile universitare”³⁴.

Atunci a descris pentru prima oară sistemul său Sociologie, Politică, Etică, al cunoașterii sociologice pe care trebuie bazată acțiunea socială:

„Dacă avem vreo ambițiune, este să întemeiem un Seminar de sociologie și etică pe care să îl punem în legătură cu Instituțiile de cercetare științifică similare din Apus. [...] Un seminar de sociologie, așa cum l-am cunoscut în studiile din Germania, unde profesorul și studenții discută și cercetează nu doar problemele științelor speciale, dar și problemele de însemnătate socială imediată. [...] Politică și etică nu se ocupă, ca științele sociale particulare și sociologice, de lumea socială așa cum este ea în mod necesar; politica și etica se ocupă de lumea socială așa cum ea ar trebui să fie [...] Științele sociale, Sociologia, Politică, Etica formează o serie riguros logică, fiecare știință este o consecință logică a celei care o precedă. Sociologia nu e posibilă fără rezultatele științelor sociale particulare. [...] Politică se fondează pe sociologie. [...] Etică este știința normativă cea mai înaltă care închide seria științelor sociale explicative și normative”³⁵.

La scurt timp după revoluția bolșevică, când a atras atenția asupra

pericolelor comunismului și leninismului, Gusti mărturisea că „proponerile de reformă a metodei de legiferare ale lui Saint-Simon se află la baza Asociației pentru Studiul și Reforma Socială și merită toată atenția noastră. Politica, accentuează Saint-Simon, trebuie să fie subordonată Științei, ea trebuie să devină o știință de observație, o știință pozitivă, o știință a producției”³⁶.

Invocând influența lui Saint-Simon asupra lui Gusti, Rose-Marie Lagrave îi reproșează sociologului român că intenționa să instaureze sociologia ca știință și, uneori, ca știința științelor, *că nu a avut conștiința că transformarea sa în inginer social a fost un element care intra în plină contradicție cu definiția meseriei de sociolog*: „Tout semble indiquer que Gusti, alors même qu'il voulait instaurer la sociologie comme science, et parfois comme science des sciences, n'ait pas eu conscience que sa reconversion progressive en ingénieur social a été un élément clé pour brouiller la définition du métier de sociologue”³⁷.

Daniel Șandru oferă o interpretare mai nuanțată sistemului de gândire și acțiune gustian arătând că pentru Gusti „deținătorii adevărului științific formează o elită al cărei rol este acela de a pune știința în serviciul națiunii, în virtutea unei credințe de sorginte iluministă”³⁸. La rândul său Vintilă Mihăilescu amenda într-o dezbatere afirmația lui Rose-Marie Lagrave că *opera și acțiunile lui Gusti au fost matricea*

versiunii românești a fascismului, nu atât printr-un corpus doctrinar definit, cât prin efectele organizatorice propuse, permise de o lipsă de reflecție critică”³⁹. Or, tocmai cercetarea socială a satului românesc, care era fie idealizat ideologic, fie prea puțin cunoscut în epocă, proiectul monografiei pentru cunoașterea realităților societății românești, relevă spiritul critic și practic al sociologiei gustiene. O cercetare care era gândită iluminist în sensul implicării și acțiunii de stimulare a inițiativelor locale și de dezvoltare comunitară⁴⁰.

Gustiști prinși în capcana legionară și în afara ei

În contextul revoluției bolșevice din Rusia, apoi al ascensiunii fascismului în Italia, al preluării puterii de către naziști în Germania, pe fondul recesiunii economice cu un șomaj ridicat în rândul tinerilor intelectuali, în condițiile dificile de viață ale majorității populației care trăia la sat, odată cu criza de legitimitate a democrației parlamentare lideri politici ai partidelor dominante din România au îmbrățișat retorica sau simbolistica mișcării fasciste. Electoratul era tot mai sensibil la sloganurile naționaliste și populiste. În a doua parte a anilor '30 mișcarea lui Codreanu s-a radicalizat și a atras adepți mai ales din rândurile intelectualilor și ale studenților.

În 1937, pentru prima oară în istoria electorală a României, guver-

nul în exercițiu nu a câștigat alegerile, iar Garda de Fier obținea peste 15,58% din voturi, devenind a treia forță politică a țării⁴¹. Criticând clientelismul și corupția principalelor partide, legionarii câștigaseră simpatia publică folosind electoral proiecte caritabile și taberele de muncă⁴².

Cercetările de amploare asupra satelor operate de echipele monografice la mijlocul anilor '30 atrăseseră atenția Legiunii, iar Codreanu își „manifestase interesul pentru modul de organizare al unor asemenea expediții, solicitând o documentare completă din partea subordonaților”⁴³. Intrați într-o competiție nedeclarată oficial cu Legiunea, membrii echipelor regale foloseau la rândul lor, în campaniile la sate, taberele de muncă și limbajul la care apelau și legionarii, așa cum reiese din interviurile de istorie orală⁴⁴.

Regele Carol al II-lea lăsase confidenților săi să înțeleagă că spera să se folosească de Mișcarea Legionară pentru a-și atinge propriile scopuri⁴⁵. Modelul Legiunii a fost imitat de organizațiile noi apropiate Regelui: Straja țării ar fi trebuit să reducă din influența Legiunii asupra copiilor și adolescenților⁴⁶. Istoricul Pippidi apreciază că în interbelic Salvatorul națiunii s-a întrupat în Codreanu și, ca replică de stat, în Regele Carol al II-lea⁴⁷.

Școala Sociologică a suferit la mijlocul anilor '30 disidențe pe măsură ce o parte dintre membri au fost afectați de procesul de rinocerizare în desfășurare. Grupul cons-

tituit în jurul revistei *Rânduiala*, Dumitru Amzăr⁴⁸, Ernest Bernea⁴⁹, s-au desprins după 1935 din Școala Monografică și l-au atacat pe fondatorul ei. Alții, precum Traian Herseni⁵⁰, care va ajunge demnitar în guvernul legionar în septembrie 1940 - ianuarie 1941, deși a aderat la Mișcarea Legionară, nu s-a dezis de Gusti, ba chiar au păstrat cu Profesorul relații bune.

Alți gustiști au rămas fideli Sociologiei Militans și după 1934 au îmbrățișat munca culturală de „ridicare a satelor” alături de Gusti la Fundațiile Regale. Unul din principalii colaboratori, sociologul H. H. Stahl, nu s-a lăsat sedus de fascinația pe care o exercita Nae Ionescu asupra colegilor săi de generație. Gândirea sa politică a stat sub influența social-democrației austriece, a lui Karl Kautsky și a lui Dobrogeanu-Gherea, prin fratele său după mamă Șerban Voinea⁵¹. Interviurile de istorie orală descriu pe Stahl mirat de atracția prietenilor săi intelectuali pentru Mișcarea legionară:

„Veneai acolo (la Corso, n.m.), te așezai la masă și participai la discuții. Încetul cu încetul am văzut cum au devenit cu toții legionari. Vizibil. De altfel, eu cred, sunt convins că asta a fost ideea pe care a avut-o Ionescu când a scris *Rinocerii*. Cum se transformă încetul cu încetul un Constantin Noica...Ce avea el cu Legiunea, păcatele mele?? Ce avea Mircea Eliade cu treaba asta? Absolut nimica! Ce avea chiar șeful Criterionului, Comarnescu? Nimic.

Îi puteai întreba: domnule, de ce te-ai dus la Legiune? Ei, interesant, domnule, mergem și ne plimbăm seara, facem marșuri, tragem cu pușca...”⁵².

Și Anton Golopenția rămâne consecvent echipelor regale și refuză în anii '30 capcana fascistă și lozincile legionare. Cu luciditate, aflat la studii în Germania anilor 1934-1935, tânărul sociolog Golopenția puncta că „situația materială a aproape fiecăruia din cei ieșiți din școli [în] anii din urmă e mai mult decât dubioasă: tinerii se destramă sufletește și vorbesc despre «ratarea generației»: legionarii diferitelor formațiuni politice tinerești sunt destul de încrâncenați să se jertfească, dar lozincile lor nu s-au dovedit constructive până acum. [...] Ridicarea României nu poate veni de la ideologiei care speculează asupra naționalismului, a ortodoxiei ori a antisemitismului”⁵³.

În 1934 Golopenția publica în *Criterion. Revistă de arte, litere și filosofie* un articol despre „Situația intelectualilor români”: „Situația intelectualilor e problematică în țările revoluțiilor moderne: în Rusia, Italia, Germania. Și, la fel ca în mai toate celelalte țări există formațiuni politice care cer înlăturarea sistemului democratic. Să însemne că situația intelectualilor va deveni la fel de problematică în fiecare din aceste țări de îndată ce regimul lor politic va lua o notă autoritară? [...] prefacerea modernă a regimului politic poate atrage după sine oprimarea intelectualilor atașați partidelor

înlăturate și rândul de tragedii ce intervin cu prilejul fiecărei schimbări. Așa s-au întâmplat lucrurile în Italia. [...] Un proces enorm de omogenizare e în curs în Germania de azi. În cadrul lui, situația intelectualilor e bogată în accente tragice”⁵⁴.

Un intelectual situat între sociologia lui Gusti și filosofia lui Nae Ionescu a fost Mircea Vulcănescu⁵⁵. Dar Vulcănescu nu l-a urmat pe Nae Ionescu în preferința acestuia pentru Mișcarea Legionară. Și-a dat licența cu Gusti, a colaborat la Seminarul de Sociologie, a participat la monografiile, a avut legături personale constante cu monografiștii, dar a refuzat munca echipelor regale de „ridicare culturală” a satelor⁵⁶.

Cu instrumentele microistoriei cercetătorul Ionuț Butoi propune un *altfel* de Vulcănescu decât cel perceput de unii autori drept un „discipol” dominat de Nae Ionescu și simpatizant al Mișcării Legionare. În acest sens Butoi amendează și recentul studiu al istoricului american Roland Clark⁵⁷. Butoi apreciază ca fiind eronate observațiile lui Clark că Vulcănescu ar fi fost „protejatul” lui Nae Ionescu fără să explice în ce constă această protecție și ce a însemnat ea concret.

Vulcănescu s-a distanțat de viziunea fascistă, rasistă sau antisemită, în acord cu care străinii sau evreii ar fi urmat să fie exterminați sau alungați din țară. Butoi subliniază că Vulcănescu a observat amestecul de misticism și fanatism ce cuprinsese tineretul atras de

mișcarea lui Codreanu⁵⁸ și a criticat Mișcarea Legionară ca pe o formă de „totalitarism elementar”⁵⁹.

În același studiu al lui Clark „Gusti însuși mai că e prezentat, prin asociere, ca un propagandist legionar de pe poziții sociologice (pp. 143-144), doar pentru că din grupurile sale de cercetători, foarte heteroclite, făceau parte și legionari”⁶⁰. Butoi concluzionează că Vulcănescu nu a simpatizat cu Legiunea și nici cu ideologia sau cu tipul de manifestări folosite de organizație⁶¹.

Concluzii

Apropiat al Regelui Carol al II-lea și al PNT, Dimitrie Gusti a acționat în sensul proiectului său de modernizare cu instrumentele științei sociale capabile să fundamenteze politica profesionistă. Tinerilor studioși, atrași de capcanele epocii, le-a propus ieșirea din amatorism, invitându-i să adere la Școala sa de cercetare și de acțiune la sat, în fapt o alternativă la extremismul și mesianismul „religiilor politice” contemporane. Echipele monografice ale Fundațiilor Culturale Regale au promovat o monarhie socială, preocupată de soarta țărănimii ro-

mâne, în numele căreia au intervenit la sate.

Sociologul Dimitrie Gusti a creat o școală multidisciplinară, unde se puteau întâlni intelectuali ca formație și opțiuni politice variate, în care erau bine-veniți intelectuali preocupați de cercetare socială pentru înțelegerea profundă a societății românești, cu scopul de a reforma România rurală. Gusti a încercat să îi atragă de partea Sociologiei sale Militante pe tinerii care oscilau între diverse proiecte politice contemporane, dintre care cele mai atractive erau fascismul și comunismul.

Sistemul gustian nu s-a întâlnit deloc cu susținerea propagandistă pentru totalitarismul fascist, precum cea cultivată de Nae Ionescu și discipolii săi. Dimitrie Gusti nu a căzut pradă nici capcanei comuniste de factură revoluționară. El a „anticipat desfășurarea momentelor care aveau să se producă după Revoluția bolșevică, accentuând pe nașterea totalitarismului de tip sovietic”⁶².

Preocupat de problemele României rurale, Gusti a încercat să instituie o Școală de cercetare și de acțiune ca alternativă la Mișcarea legionară în care erau atrași tot mai mulți tineri intelectuali. Legiunea s-a dovedit însă a fi mult mai populară în epocă.

Note

¹ Istoricul Adrian Cioroianu la dezbaterile pe marginea lansării articolului său „Un nedreptățit: regele

Carol al II-lea al României” în luna februarie 2011, în revista *Istorie și civilizație*.

- ² Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 53, p. 116, p. 181.
- ³ Rose-Marie Lagrave, „Un exemple de compromis entre sociologie et politique: la figure de Dimitrie Gusti”, *Les Études Sociales*, Nr. 153-154, 2011, p. 13.
- ⁴ Zoltán Rostás, „A fost Dimitrie Gusti (doar) tehnician în guvernul țărănist?”, *Sociologie Românească*, nr. 1-2, 2014.
- ⁵ Daniel Șandru, „Intelectuali și capcane politice în România interbelică”, *Sociologie Românească*, nr. 2, 2012.
- ⁶ Anton Golopenția, *Îndreptar pentru tineret*, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 198.
- ⁷ *Îndreptar pentru tineret*, publicat și stabilit de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelayya în 2015 la Editura Enciclopedică, a fost conceput de Anton Golopenția în 1934-1935, ani de studiu în Germania ca bursier Rochefeller. În volumul publicat în 2015 Sanda Golopenția adaugă și câteva Articole publicate de Anton Golopenția înrudite cu *Îndreptarul*. Alături de articole publicate în *Curentul*, 1931, *Dreapta* 1932, *Criterion*, 1934 regăsim și acest articol intitulat „Responsabilitatea cărturarilor” publicat în 1937, fără a se specifica sursa.
- ⁸ Dimitrie Gusti, „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare”, *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, an II, nr. 1, 2, 3, Tipografia Gutenberg, Soc. Anonimă - Editura Științifică, București, 1920/1993.
- ⁹ Petre Andrei, *Fascism*, Editura Institutul European, Iași, 2013.
- ¹⁰ Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, Editura Curtea Veche, București, 2012, p. 167.
- ¹¹ Lucian Boia, „Germanofilii”, *elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Editura Humanitas, București, 2009, pp. 233-234.
- ¹² Dimitrie Gusti, *Andrei Bârseanu și naționalismul*, Discurs rostit în ședința solemnă la 9 iunie 1924 sub președinția de onoare a M.S. Regelui de C. Rădulescu-Motru, cu răspuns de Dimitrie Gusti, Editura Cultura Națională, București, 1924a, p. 25.
- ¹³ Mihail Fărcășanu, *Monarhia socială*, Editura Domino, București, 1940/2006, p. 228, p. 235, p. 233.
- ¹⁴ Dimitrie Gusti, *Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1934-1938 (1938)*, p. XXIII, p. XXXI.
- ¹⁵ Antonio Momoc, *op. cit.*, 2012, p. 40, p. 138, p. 144, p. 360.
- ¹⁶ Zoltán Rostás, *op. cit.*, 2014.
- ¹⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸ Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 100, p. 106.
- ¹⁹ Primul studiu publicat bazat pe Arhiva de Istorie Orală Rostás Zoltán (AIORZ) a fost volumul *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, Editura Paideia, București, 2000, și a continuat cu volumul *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, Editura Paideia, București, 2003. În 2006 Rostás a publicat la Paideia volumul *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai Școlii Gustiene*. Iar în 2009 a publicat la Editura Curtea Veche volumul *Strada Latină nr 8. Monografiști și*

- echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”*.
- ²⁰ Bird Stasz, Louis Ulrich (editori), *Istorie orală – Spunem povești și scriem despre viață*, Editura Corint, București, 2000, p. 12.
- ²¹ Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, Editura Paideia, București, 2003, pp. 5-6.
- ²² Dimitrie Gusti, *Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic* (extras din vol. *Doctrinile partidelor politice: 19 prelegeri publice organizate de ISR*), Editura Cultura Națională, București, 1922.
- ²³ Idem, „Doctrinile partidelor politice: 19 prelegeri publice organizate de ISR”, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, an V, Editura Institutul Social Român, Cultura Națională, București, 1924b, pp. 8-9.
- ²⁴ Mihai Chioveanu, *Fețele fascismului. Politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, Editura Universității din București, 2005, p. 265.
- ²⁵ Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 106.
- ²⁶ Antonio Momoc, op. cit., pp. 98-99; vezi și *Dezbateri și Polemici*. În jurul numărului *Les études sociales* dedicat Școlii Gustiene, <http://www.cooperativag.ro/dezbater-e-les-etudes-sociales-scoala-gustiana/>, publicat la 24 iunie 2013.
- ²⁷ Antonio Momoc, „L'École sociologique de Bucarest et l'activisme politique”, *Les Études Sociales*, Nr. 153-154, numărul cu tema *Sociologie et politique en Roumanie* (1918-1948), coordonat de David Mihai Gaita și Zoltán Rostás, 2011, pp. 89-108.
- ²⁸ Rose-Marie Lagrave, op. cit., p. 13.
- ²⁹ Armin Heinen, op. cit., p. 147.
- ³⁰ Florin Țurcanu, „Sociologie et politique en Roumanie”, *Intellectuals, histoire et sciences sociales, Cahiers Jaurès*, nr. 210, 2013/4, pp. 133-135.
- ³¹ Antonio Momoc, “Engineering A Good Society: The Sociological School Of Bucharest National Project For Building Romania”, *European Journal of Science and Theology*, Vol. 9, Supplement 2, June 2013, pp. 95-104.
- ³² Dumitru Sandu, „Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului”, *Transilvania*, an XL, vol. 11-12, 2012, p. 11.
- ³³ Vintilă Mihăilescu, „Durată lungă a «chestiunii țărănești»”, *Dilema veche*, an X, nr. 473, 7-13 martie 2013, p. 7.
- ³⁴ Mircea Vulcănescu, *Școala Sociologică a lui Dimitrie Gusti*, Editura Eminescu, București, 1998, p. 39.
- ³⁵ Dimitrie Gusti, *Introducere în cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910, pp. 16-24.
- ³⁶ Idem, op. cit., 1920/1993, p. 53.
- ³⁷ Rose-Marie Lagrave, op. cit., p. 11.
- ³⁸ Daniel Șandru, op. cit.
- ³⁹ Vezi Vintilă Mihăilescu, *Dezbateri și polemici*. În jurul numărului *Les études sociales* dedicat Școlii Gustiene, <http://www.cooperativag.ro/dezbater-e-les-etudes-sociales-scoala-gustiana/>, publicat la 24 iunie 2013: „Rose-Marie Lagrave are două ipoteze: una hard și una soft, ambele legate de afirmația clară a legăturii dintre Școala Gusti și legionari. Ipoteza hard ar putea fi rezumată

astfel: prin tot ce a făcut, totul indică faptul că opera și acțiunea lui Gusti au fost matricea versiunii românești a fascismului. Nu atât printr-un corpus doctrinar definit, cât prin efectele organizatorice propuse, permise de această lipsă de reflecție critică. Deci, gândirea și practica, acțiunea școlii gustiene, constituie matricea fascismului autohton, a legionarismului. Dar această afirmație se bazează mai mult pe o analogie sau o coincidență: Gusti a făcut din țărănime obiectul său de studiu și ultraortodoxia și Legiunea au făcut tot din țaran un simbol; doar că nu era același «țaran», unul era demografic, celălalt era mistic! În termeni silogistici acesta este deci un sofism, un sofism destul de grav. Există apoi ipoteza soft, care este mult mai largă – aproape dominantă în Occident, în general, și în Franța în particular. Și anume o serie întreagă de elemente în teoria și practica lui Gusti, spune Rose-Marie Lagrave, constituie un corpus reciclabil, cu o miză naționalistă clară, care a dus la legionarism, dar și la național-comunism. Ceea ce, într-un fel, sigur că este adevărat, dar numai într-un fel... Pentru că fără Darwin nu ar fi existat darwinism social, fără darwinism social n-ar fi existat eugenie – Galton, nepotul lui Darwin, a inventat asta, dar de aici se trag și statisticile, asistenții lui Galton au inventat statisticile sociale; și sigur, finalul a fost în buncărul din Berlin, dar înseamnă asta că Darwin a fost hitlerist? Da, dintr-un punct de vedere, așa este, dar dintr-un punct de vedere cam superficial”.

⁴⁰ Antonio Momoc, *op. cit.*, 2013, p. 104.

⁴¹ Florin Țurcanu, *Mircea Eliade – Prizonierul istoriei*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 362.

⁴² Roland Clark, *Sfânta tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 223, p. 228.

⁴³ Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail. De la mit la realitate*, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 196-197.

⁴⁴ Zoltán Rostás, interviu cu Constantin Marinescu: „Noi pe legionari nu-i contracarăm decât prin mijloacele lor. Adică prin procedeele lor. Tabără fac ei – tabără facem și noi, muncă fac ei – muncă facem și noi, folosesc o anumită terminologie – folosim și noi o anumită terminologie. Toată această atmosferă de solidaritate, de camaraderie - dar nu ziceau ostașii noștri: camarade? Au luat legionarii termenul și l-au batjocorit. Erau unii care înțelegeau să-i combată pe legionari prin ocolirea diferitelor formulări. Nu, Neamțu și Mihăilă au spus, nu, domnule, îi contracarăm prin mijloacele lor, că nu sunt ale lor. Sunt mijloace clasice, profanate de ei. În *Strada Latină nr 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 133.

⁴⁵ Armin Heinen, *op. cit.*, pp. 245-246.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 247.

⁴⁷ Andrei Pippidi, *România Regilor*, Editura Litera, București, 1994, pp. 34-35.

⁴⁸ Dumitru Cristian Amzăr scria în 1937 că problema satelor românești trebuia să fie soluționată în „duh legionar”, pe căi politice și că nu era nevoie de cercetări monografice, de muzee sociale sau de „lămurirea”

- opinie publice. Vezi D. C. Amzăr, *Un muzeu social, de la Le Play și Hazelius la Dimitrie Gusti*, Tiparul Universitar, București, 1937, pp. 14-15; Pentru atacurile la adresa evreilor, vezi D. C. Amzăr, *Naționalismul Tineretului*, editată de Rânduiala. Arhiva de gând și faptă românească, Tipografia Bucovina, I. E. Torouțiu, București, 1936. În aceeași lucrare, p. 14, Amzăr acuză că fiind „inspirate din taberele de muncă legionare, echipele studențești au continuat să se deosebească de ele tocmai în ceea ce le putea asigura reușita deplină. Lipsiți de credința care transfigurează pe legionari, studenții echipeilor rămân simpli funcționari plătiți”.
- ⁴⁹ Ernest Bernea, „Monografia sociologică. Între raționalism și empirism în sociologie”, *Rânduiala, Arhivă de gând și faptă românească*, an I, nr. 1, Tipografia «Bucovina», I. E. Torouțiu, București, ianuarie-martie, 1935, pp. 60-71; Vezi și recenzia cărții lui Corneliu Zelea Codreanu, Pentru legionari, semnată Ernest Bernea și intitulată „Cartea unui început de veac”, *Rânduiala, Arhivă de gând și faptă românească*, volumul II, Caetul 1, Tipografia «Bucovina», I. E. Torouțiu, București, 1937, pp. 36-40.
- ⁵⁰ Vezi Traian Herseni, *Mișcarea Legionară și Muncitorimea*, Tipografia Bucovina, București, 1937, și Traian Herseni, *Mișcarea Legionară și Țărănimea*, Tipografia Bucovina, București, 1937.
- ⁵¹ H. H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, Editura Minerva, București, 1981, pp. 15-70.
- ⁵² Zoltán Rostás, *op. cit.*, 2000, p. 28.
- ⁵³ Anton Golopenția, *op. cit.*, 2015, pp. 70-71, p. 158.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 192, p. 194.
- ⁵⁵ Vezi Mircea Vulcănescu, *Nevoia de unitate a spiritului meu mi-a impus sinteza: Între Dimitrie Gusti și Nae Ionescu, în De la Nae Ionescu la “Criterion”*, Editura Humanitas, București, 2003.
- ⁵⁶ Ionuț Butoi, *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*, Editura Eikon, Cluj, 2015, p. 298.
- ⁵⁷ Vezi Roland Clark, *op. cit.*, pp. 140-141, p. 149.
- ⁵⁸ Ionuț Butoi, *op. cit.*, p. 154. Vezi și nota 42.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 298.
- ⁶⁰ *Ibidem*, pp. 48-49.
- ⁶¹ Vezi Antonio Momoc și Ionuț Butoi, „Dialog pe marginea unei cărți despre Mircea Vulcănescu. Este posibilă o ”altfel” de abordare a interbelicului românesc?”, <http://www.cooperativag.ro/dialog-pe-marginea-unei-carti-la-ce-ajuta-si-ce-propune-o-microistorie-a-interbelicului-romanesc/>, publicat pe 14 decembrie 2015.
- ⁶² Antonio Momoc, *op. cit.*, 2012, p. 58.

Bibliografia

- AMZĂR, Dumitru, Cristian, „Naționalismul Tineretului”, editată de Rânduiala, Arhiva de gând și faptă românească, Tipografia Bucovina, I. E. Torouțiu, București, 1936.
- AMZĂR, Dumitru, Cristian, *Un muzeu social, de la Le Play și Hazelius la*

- Dimitrie Gusti, Tiparul Universitar, București, 1937.
- ANDREI, Petre, *Fascism*, Editura Institutul European, Iași, 2013.
- BERNEA, Ernest, „Monografia sociologică. Între raționalism și empirism în sociologie”, în *Rânduiala*, Arhivă de gând și faptă românească, an I, nr. 1, Tipografia Bucovina, I. E. Torouțiu, București, ianuarie-martie, 1935.
- BERNEA, Ernest, „Cartea unui început de veac”, *Rânduiala*, Arhivă de gând și faptă românească, volumul II, Caetul 1, Tipografia Bucovina, I. E. Torouțiu, București, 1937.
- BOIA, Lucian, „Germanofilia”, elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial, Editura Humanitas, București, 2009.
- BOIA, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2011.
- BUTOI, Ionuț, *Mircea Vulcănescu - O microistorie a interbelicului românesc*, Editura Eikon, Cluj, 2015.
- CHIOVEANU, Mihai, *Fețele fascismului. Politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, Editura Universității din București, 2005.
- CLARK, Roland, *Sfânta tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, Editura Polirom, Iași, 2015.
- FĂRCĂȘANU, Mihail, *Monarhia socială*, Editura Domino, București, 2006/1940.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Îndreptar pentru tineret*, Editura Enciclopedică, București, 2015.
- GUSTI, Dimitrie, *Introducere în cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910.
- GUSTI, Dimitrie, „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism, Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare”, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, an II, nr. 1, 2, 3, Tipografia Gutenberg, Soc. Anonimă - Editura Științifică, București, 1920/1993.
- GUSTI, Dimitrie, Andrei Bârseanu și naționalismul. Discurs rostit în ședința solemnă la 9 iunie 1924 sub președinția de onoare a M.S. Regelui de C. Rădulescu-Motru, cu răspuns de Dimitrie Gusti, Editura Cultura Națională, București, 1924a.
- GUSTI, Dimitrie, „Doctrinile partidelor politice: 19 prelegeri publice organizate de ISR”, în *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, an V, Editura Institutul Social Român, Cultura Națională, București, 1924b.
- GUSTI, Dimitrie, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1934-1938, p. XXIII, p. XXXI, Tipografia Fundației „Principele Carol”, 1938.
- HEINEN, Armin, *Legiunea Arhanghelului Mihail. Mișcare socială și organizației politice. O contribuție la problema fascismului internațional*, Editura Humanitas, București, 1999.
- HERSENI, Traian, *Mișcarea Legionară și Muncitorimea*, Tipografia Bucovina, București, 1937.
- HERSENI, Traian, *Mișcarea Legionară și Țărănimea*, Tipografia Bucovina, București, 1937.
- Lagrave, Rose-Marie, „Un exemple de compromis entre sociologie et politique: la figure de DIMITRIE Gusti”, în *Les Études Sociales*, Nr. 153-154, 2011.
- MIHĂILESCU, Vintilă, „Durăta lungă a «chestiunii țărănești»”, în *Dilema Veche*, an X, nr. 473, 7-13 martie, 2013.

- MOMOC, Antonio, „L'École sociologique de Bucarest et l'activisme politique”, în *Les Études Sociales*, Nr. 153-154, pp. 89-108, 2011.
- MOMOC, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, Editura Curtea Veche, București, 2012.
- MOMOC, Antonio, „Engineering A Good Society: The Sociological School Of Bucharest National Project For Building Romania”, în *European Journal of Science and theology*, Vol. 9, Supplement 2, pp. 95-104, June 2013.
- PIPPIDI, Andrei, *România Regilor*, Editura Litera, București, 1994.
- ROSTÁS, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, Editura Paideia, București, 2000.
- ROSTÁS, Zoltán, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, Editura Paideia, București, 2003.
- ROSTÁS, Zoltán, *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai Școlii Gustiene*, Editura Paideia, București, 2006.
- ROSTÁS, Zoltán, *Strada Latină nr 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”*, Editura Curtea Veche, București, 2009.
- ROSTÁS, Zoltán, „A fost Dimitrie Gusti (doar) tehnician în guvernul țărănist?”, în *Sociologie Românească*, nr. 1-2, 2014.
- SANDU, Dumitru, „Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului”, în *Transilvania*, an XL, vol. 11-12, 2012.
- STAHL, Henri H., *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, Editura Minerva, București, 1981.
- STASZ, Bird, Ulrich, Louis (editori), *Istorie orală – Spunem povești și scriem despre viață*, Editura Corint, București, 2000.
- ȘANDRU, Daniel „Intelectuali și capcane politice în România interbelică”, în *Sociologie Românească*, nr. 2, 2012.
- ȚURCANU, Florin, *Mircea Eliade – Prizonierul istoriei*, Editura Humanitas, București, 2007.
- ȚURCANU, Florin, „Sociologie et politique en Roumanie”, «Intellectuels, histoire et sciences sociales», Cahiers Jaurès, Éditeur: Société d'études jaurésiennes, nr. 210, 2013/4.
- VULCĂNESCU, Mircea, *Școala Sociologică a lui Dimitrie Gusti*, Editura Eminescu, București, 1998.
- VULCĂNESCU, Mircea, *De la Nae Ionescu la „Criterion”*, Editura Humanitas, București, 2003.
- ZAMFIRESCU, Dragoș, *Legiunea Arhanghelului Mihail. De la mit la realitate*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- TUCCI, Giuseppe, *Storia della filosofia indiana (1957)*, Laterza, Roma-Bari, 1987.

Resurse electronice:

- „Dezbateri și Polemici. În jurul numărului Les études sociales dedicat Școlii Gustiene”,
<http://www.cooperativag.ro/dezbatereles-etudes-sociales-scoala-gustiana/>, publicat la 24 iunie 2013.
- „Dialog pe marginea unei cărți despre Mircea Vulcănescu. Este posibilă o «altfel» de abordare a interbelicului românesc?”,
<http://www.cooperativag.ro/dialog-pe-marginea-unei-carti-la-ce-ajuta-si-ce-propune-o-microistorie-a-interbelicului-romanesc/>, publicat pe 14 decembrie 2015.